

Dr. Öğr. Üyesi Günay TULUM

Anadolu Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Eskişehir/TÜRKİYE
gcelikelden@anadolu.edu.tr
ORCID

KİTÂBİYÂT / BOOK REVIEW

Eser: ALİ ŞİR NEVÂÎ
DİVANLARININ DİBACELERİ
[GİRİŞ-METİN-AKTARMA-DİZİN-
TİPKIBASIM]

Makale Türü: Kitap Tanıtım ve Değerlendirme
Yükleme Tarihi: 03.08.2023
Kabul Tarihi: 27.09.2023
Yayımlanma Tarihi: 31.10.2023

Article Information: Book Review
Received Date: 03.08.2023
Accepted Date: 27.09.2023
Date Published: 31.10.2023

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Tulum, Günay, "Ali Şir Nevâî Divanlarının Dibaceleri [Giriş-Metin-Aktarma-Dizin-Tıpkıbasım] ", (Kitap Tanıtımı ve Değerlendirme), *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Yıl 9, Sayı 19, Güz 2023, s. 438-443.

Tulum, Günay, "Ali Şir Nevâî Divanlarının Dibaceleri [Giriş-Metin-Aktarma-Dizin-Tıpkıbasım]", (Book Review), *Hikmet-Journal of Academic Literature*, Year 9, Volume 19, Fall 2023, p. 438-443.

10.28981/hikmet.1337490

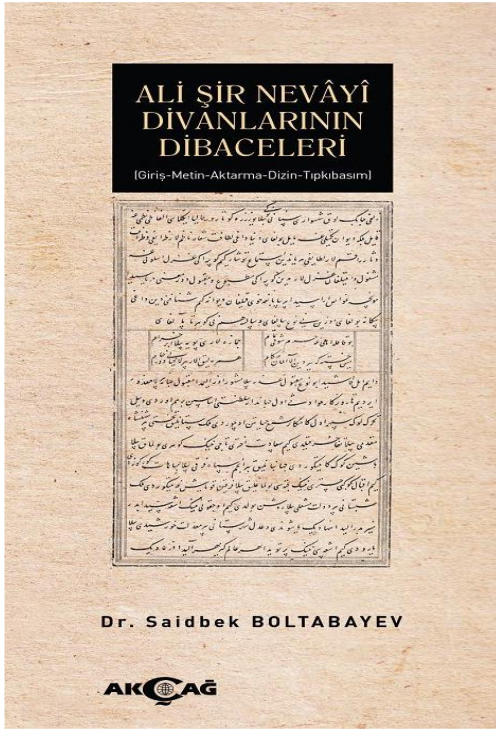
Dr. Öğr. Üyesi Günay TULUM

KİTÂBİYÂT/BOOK REVIEW

**ALİ ŞİR NEVÂYÎ DİVANLARININ DİBACELERİ [GİRİŞ-METİN-AKTARMA-DİZİN
TIPKIBASIM]**

Yazar: Dr. Saidbek Boltabayev

Akçağ Yayınları, Ankara, 2022, 263 s., ISBN: 978-605-342-714-8

Mühim bir devlet adamı ve sanatçı hamisi olan, Divan şiirine Türk hayatının millî ve mahallî unsurlarını kazandıran, “zü'l-lisâneyn” diye tanınan Ali Şir Nevâyî, Türk edebiyatlarının önde gelen simalarındandır. Çocukluğundan hayatının sonuna kadar şiirler yazan Ali Şir'in biri Farsça altısı Türkçe toplamda yedi divanı bulunur.

Nevâyî'nin yirmi beş yaşına kadar yazdığı şiirlerini içeren, tertip tarihi bakımından divanlarının en eskisi, başkaları tarafından derlenmiştir. Bu divanın H. 870/M.1465-66'da ünlü hattat Sultan Ali Meşhedî tarafından istinsah edilen nüshası Leningrad Saltıkov-Çedrin Devlet Kütüphanesi'nde 546 numarasıyla kayıtlıdır (Levend, 1966, 1). Eser, Özbek bilgini Hamîd Süleyman

tarafından “İlk Divan” adıyla tıpkıbasım hâlinde yayımlanmıştır. Hüseyin Baykara'nın teşvikiyle bizzat kendisinin düzenlediği divanlar ise şöyledir: 1470-1476 yılları arasındaki şiirlerini biraraya getirdiği “Bedâyi'u'l-Bidâye” ve 1476-1486 yılları arasındaki şiirlerini topladığı “Nevâdirü'n-Nihâye” (Levend, 1966, 1-2). Bu iki divanı tertip edip, uzunca bir süre şiir yazmayan Nevâyî daha sonra yeni yazdıklarını da katarak bu ilk iki divanı dört ayrı divan haline getirmiştir (“Garâ'ibü's-Sıgar”, “Nevâdirü's-Şebâb”, “Bedâyi'u'l-Vasat”,

“Fevâyidü'l-Kiber”), yaşlılık çağında ise hepsini tek ad altında (“Hazâyinü'l-Ma'ânî” ya da “Külliyât-ı Devâvîn”) birleştirmiştir (Levend, 1966, 2-3, Kut, 1989, 450-451).

Nevâyî, aynı zamanda “Bedâyi'ü'l-Bidâye”, “Nevâdirü'n-Nihâye” ve külliyyatı için yazdığı dibaceleri ile Türkçe ilk divan dibace örneklerini yazmış şair olarak da kabul edilmektedir (Üzgor, 1994, 278). Ancak “Nevâdirü'n-Nihâye” için yazdığı dibace, günümüze kadar ulaşmamıştır (Kut, 1989, 450).

Divan dibacelerinde şairlerin şiir, ilim, şair, tenkit, vahiy, ilham, peygamberle şair farkı ve benzeri konular üzerindeki telakkileri ile eserlerinin yazılış hikayelerine, eserlerini açıklayıcı ve tanımlayıcı çeşitli bilgilere yer verdikleri görülür. Bu bakımdan dibaceler, klasik Türk edebiyatının poetikasını yansıtan asli metinlerden sayılır. İşte Dr. Saidbek Boltabayev'in “Ali Şir Nevâyî'nin Divanlarının Dibaceleri” adlı kitabı¹, “Bedâyi'ü'l-Bidâye” ve “Hazâyinü'l-Ma'ânî”nin dibaceleri üzerinden Nevâyî'nin edebî şahsiyeti, sanat anlayışı, divan tertip ederken yaşadıkları, Divan Edebiyatı'na getirdiği yenilikler gibi birçok konuyu gözler önüne sererek onun gazellerinin daha iyi anlaşılmasına imkan sağlamak, dolayısıyla Nevâyî araştırmalarına da katkıda bulunmak amaçlarıyla hazırlanmış bir eserdir.

Çalışmanın *Giriş* bölümünde (s. 11-43) Nevâyî'nin divan tertip etmeden önce sevenleri tarafından hazırlanan “İlk Divan” ve “Akkoyunlu Divanı” hakkında bilgi verilmiş (s. 11-19), ardından şairin hazırladığı “Bedâyi'ü'l-Bidâye” (s. 19-24), “Nevâdirü'n-Nihâye” (s. 24-28) adlı divanları ve “Hazâyinü'l-Ma'ânî” külliyyatı üzerinde durularak divanların nüshaları ve üzerinde yapılan çalışmalar belirtilmiş, divan nüshalarının fotoğrafları konmuş; mevcut iki dibacede, Nevâyî'nin üzerinde durduğu konular özetlenerek divan tertip etme ilkeleriyle ilgili görüşleri (sadece yirmi sekiz harfle değil “pe, çim, je, lamelif” için yazılan gazellerin de bulunması, gazellerin Tanrı'ya hamd, Hz. Muhammed'e naat gibi konu ve üslup bakımından doğru sıralanması, aşk, beden ve yüz güzelliği gibi konularda yazılmış şiirlerin dışında hamd, naat, tavsiye ve nasihat içerikli şiirlerin de yer alması, matla beytinde ifade edilenlerin maktaya kadar bağlantısını, uygunluğunu koruyarak şekil ve anlam bakımından tedricî beyitlerin sıralanması, edebiyatın bütün şiir türlerini barındırması) verilmiştir (s. 28-43).

Sayın Boltabayev tek nüshası Mısır Milli Kütüphanesinde kayıtlı olan, bilim dünyasına ilk defa 1935'te Stchoukine tarafından tanıtılan ve bu çalışmadan sonra dikkatlerden kaçan “Akkoyunlu Divanı” üzerine Aftandil Erkinov (2014), Tanju Seyhan (2018), Rustamjon Djabborov (2020) tarafından yapılan çalışmalara değinmiş (2022, 15-17) ve bu divanın matla beytini de

¹ Özbekistan Cumhuriyeti Vatandaşlar Kamu Fonu tarafından desteklenmiştir (Boltabayev, 2022, 8).

vermiştir (2022, 16): *Ey şafha-yı ruşşâring ezel haţţıdın inşâ/Dîbâçe-yi husningdın ebed noqtası² tuğrâ*

Bu beyte bakıldığında “*husningdın*” kelimesindeki -dın okuyuşunun gramere aykırı olduğu görülmüştür. Kelimedeki ekin bulunma hâli eki olması gerekmektedir. Zira bu beyit, “Hazâyinü'l-Ma'ânî Ib-23”te de işaret ettiğimiz şekilde kayıtlıdır (Tahrir Komisyonu, 1983, 21). Dolayısıyla Türkiye Türkçesi de şu şekilde olmalıdır: “Ey yanak sayfası ezel hattı ile yazılmış (olan sevgili)!, senin güzellik dibacende güzelliğinin daimî işareti olan (yanağındaki) tek ben, tuğraya benzer.”

İkinci bölümde “Bedâyi'u'l-Bidâye” dibacesinin şair hayatta iken istinsah edilen dört nüshası esas alınarak karşılaştırmalı metni hazırlanmış ve dibace, Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Ardından metnin gramatikal dizini ile sözlüğü verilmiştir (s. 44-139). Bu bölümle ilgili dikkat çeken bazı hususlar şunlardır:

“*Könglekim çākıdın köksümdeki eski tügenler bir bir 'ayân (4) ve kökrekimde kėsgeŋ yangı eliflerdin könglekim haţ haţ kan.*” (Boltabayev, 2022, 49) cümlesindeki “*elif*” kelimesinin anlamını “*Ar. bedene dik bir çizgi hâlinde çizilen ben.*” (Boltabayev, 2022, 102) şeklinde verilmiş ve Türkiye Türkçesine aşağıdaki gibi aktarılmıştır:

Gömleğimin yırtığından göğsümdeki eski yaralar birer birer belli olmakta, sinemde oyularak oluşturulan yeni elif benlerinden gömleğim çizgi çizgi kan (Boltabayev, 2022, 50).

Elif harfi, daha çok sevgili ve âşık münasebetleri içinde sevgilinin bedenî vasıfları ve bazı tavırlarıyla alakalıdır. Elifle ilgili münasebetler umumiyetle şekil benzerliğine dayanmaktadır (Çelebioğlu, 1986, 63). Elif-boy veya şerha gibi umumi kullanışların, mazmunların yanında köprü gibi nadir ve orijinal muhtelif örneklerin de tespiti mümkündür (Çelebioğlu, 1986, 64). Elif harfi bir sinede ayrılık acısının göstergesi, özlenen bir boyun sineye nakışı, aşkta sadakatin, kullukta doğruluğun simgesi de olmuştur (Karaköse, 2013, 226). Kısacası eserde elif için “dik bir çizgi hâlinde çizilen ben” tanımının yapılmış olması, anlam ve Türkiye Türkçesine çevirisi açısından belirgin değildir.

“*Kişining bādānige (äksär yüzigä) çekilgän xālning tikkä şākli; iz, kesiş izi=Kişinin bedenine (ekseriyetle yüzüne) çizilmiş izin dik olan biçimi, iz, kesik izi*” (Tahrir Komisyonu, 1983, 79) anlamına gelen “*elif*” maddesinden yola çıkılarak cümlenin Türkiye Türkçesine çevirisinin “*Gömleğimin yırtığından göğsümdeki eski yaralar birer birer belli olur, göğsümde açtığım taze kesiklerden gömleğim çizgi çizgi kandır.*” olmasını teklif ediyoruz.

Aşağıdaki manzumenin Türkiye Türkçesine çevirisi için teklifimiz ise şöyledir:

² “*Yägänä bir donä xol, gözällikning dāimiy va özgärmäs belgisi=Yalnız bir tek ben, güzelliğın daimî ve değışmez işareti*” (Tahrir Komisyonu, 1983, 21)

'Ayb istegüçi kim sözidür barça hılâf	Hata arayanın bütün sözleri terstir.	Kusur arayan kimsenin sözü, (dediğimin) tamamen zıddı olacaktır.
Firûzeni har-mühre deben sürse güzâf	Firuzeyi katır boncuğu diyerek boş yere sürse.	Firûzeyi katır boncuğu diye öne sürerse bu, boştur.
Çün cevherini zâhir éter eyle mu'âf	Bu şekilde cevherini ortaya çıkarır, sen hoş gör.	İçindeki dışarıya çıkardığı için onu affet.
Mundağ cevherîğa Téngri bérgey inşâf (Boltabayev, 2022, s. 89)	Böyle cevher sahibine Tanrı insaf versin (Boltabayev, 2022, s. 90)!	Böylesi mücevherciye Tanrı, insaf versin.

Üçüncü bölümde ise “Hazâyinü'l-Ma'ânî” dibacesinin iki Taşkent, bir İstanbul ve bir Berlin nüshası esas alınarak karşılaştırmalı metni hazırlanmış ve dibace, Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Sonrasında metnin gramatikal dizini ile sözlüğü verilmiştir (s. 141-228). Bu bölümde de şu hususlara dikkat çekmek istiyoruz:

(3) *Ve hamd-ı bî-had u kıyâs ol Şâni'ğa kim çün 'ibâret cevâhirin nazm silkige tarttı ve ol gülşen-i irem-âyinni nazm ehli hâme-yi gevher-efşânı bile reşk-i nigâr-hâne-yi Çin (4) ve gayret-i huld-ı berîn yasadı* (Boltabayev, 2022, 142) cümlesi Türkiye Türkçesine aşağıdaki gibi aktarılmıştır:

Sanatkarca yaratan Allah'a sayısız ve ölçsüz hamdolsun. Söz cevherlerini şiir dizesine dizdiğinde ve o İrem bağına süsleyen gül bahçesini şiir ehlinin cevher saçan kalemi ile süslü Çin mabetlerini imrendirdi ve en yüksek cenneti kiskandırdı (Boltabayev, 2022, 143).

Yukarıdaki çevirinin daha anlaşılır hâli olarak şu karşılığı teklif ediyoruz: Söz cevherlerini şiir ipine dizen o Yaradan'a sayısız ve karşılaştırılmaz övgüler olsun. Şiir ehli cevher saçan kalemleriyle o İrem bağına benzeyen gül bahçesini, Çin mabetlerinin ve Cennetin en yüksek tabakasının kiskandırdığı bir yer hâline getirdi.

Metinde “*Hâme uçın tüz ettim ve tab' âb-ı hayâtın âteş-engiz.*” (Boltabayev, 2022, 162) ifadesi, “*Kalem ucunu tez ettim ve tab hayat suyunu ateşli eyledim.*” (Boltabayev, 2022, 163) şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Burada hem okuma hem de aktarma aksaklığı bulunmaktadır. Açıkta kalan “tab” kelimesi terkibe dahil edilerek “tab'-ı âb-ı hayâtın” biçiminde okunmalıdır. Türkiye Türkçesinde “*tez ettim*” gibi bir ifade bulunmaz. Çeviride kullanılması gereken Farsça tüz kelimesinin “sivri, keskin” anlamıdır. Dolayısıyla cümlenin okunuşu “*Hâme uçın tüz ettim ve tab'-ı âb-ı hayâtın âteş-engiz.*” ve çevirisi de “*Kalem ucunu sivriltdim ve kalemin hayat suyu gibi olan tabiatını yakıcı hâle getirdim.*” olmalıdır.

Metinde Hüseyin Baykara için kullanıldığı görülen *sultân-ı şâhib-kırân*³ ifadesi Türkiye Türkçesine “Sultan Sahipkiran” şeklinde aktarılmıştır. Bir ünvan

³ (Boltabayev, 2022, 150, 158, 162, 164, 168, 170, 172, 174)

olan sultan kelimesinden sonra büyük harfle sahipkiran yazılması, sultanın isminin “Sahipkiran” olduğunu düşündürmektedir. Tıpkı Fatih Sultan Mehmed ya da Kanuni Sultan Süleyman’daki gibi. Hâlbuki bu Farsça sıfat tamlamasının Türkiye Türkçesi’ne “bahtı açık/kutlu sultan” diye çevrilmesi umulurdu.

Her iki dibacenin karşılaştırmalı metni için transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır. Bölümlerde, divanların ilk ve son sayfalarından fotoğraflar da paylaşılmıştır. *Kaynakça* (s. 229-233)’dan sonra *Ekler* başlığı altında önce “*Bedâyi’u’l-Bidâye*” dibacesinin Özbekistan Bilimler Akademisi Ali Şir Nevâyî adlı Edebiyat Müzesi’nde 216 numara ile kayıtlı olan nüshasının *tıpkıbasımı*, ardından Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Birunî adlı Şarkşinaslık Enstitüsü’nde 677 numaralı “*Hazâyinü’l-Ma’ânî*” dibacesinin *tıpkıbasımı* yer alır (s. 235-263).

Ezcümle, bu eser zengin kaynakçası, dibacelerin tenkitli metinleri, Türkiye Türkçesi’ne çevirileri, dizin ve sözlükleri ile önemli bir başvuru kitabı olarak bilim dünyasına sunulmuştur. Sayın Boltabayev’e teşekkür eder, eserin okuyucusunun bol olmasını dileriz.

Kaynakça

- Boltabayev, Saidbek. *Ali Şir Nevâyî Divanlarının Dibaceleri [Giriş-Metin Aktarma-Dizin-Tıpkıbasım]*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2022.
- Çelebioğlu, Amil. “Elif harfiyle ilgili bazı edebi hususiyetler”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 24/0 (1986), 45-64.
- Karaköse, Saadet. “Bir Elif Çekmek: Klâsik Edebiyatımızda Elif”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 2/1 (2013), 199-228.
- Kut, Günay. “Ali Şir Nevâyî”. *DİA*. 2/449-453. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Levend, Agâh Sırrı. *Ali Şir Nevaî II. Cilt: Divanlar-4 Türkçe, I Farsça Divan*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1966.
- Tahrir Komisyonu. *Alişer Nāvāiy Āsārlāri Tilining İzāhli Luğāti*. I. cilt. Taşkent: Özbekistan SSR “Fân” Nāşriyāti, 1983.
- Üzgör, Tahir. “Dîbâce”. *DİA*. 9/277-278. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.